

RŮŽIČKA

*Viděl chlapec rozkvítat
planou růži v stráni,
viděl na ní rosu stát,
rozběh se z ní radovat,
podívat se na ni.*

*Růže, růže, růžičko,
rudá růže v stráni!*

*A ten divoch, má milá,
utrhne ji v stráni;
třebaže se bránila,
do krve ho ranila,
marně se mu brání.*

*Růže, růže, růžičko,
rudá růže v stráni!*

*„Utrhnu tě, růže, tam,
utrhnu tě v stráni!“ -
„Já tě, hochu, popíchám,
památku ti provždy dám,
nejsem na trhání.“*

*Růže, růže, růžičko,
rudá růže v stráni!*

*Johann Wolfgang
Goethe*

(Z knihy Abeceda květů.
Stolítek z české a světové poezie.
Vybral a uspořádal R. Matys.
Československý spisovatel, Praha
1979.)

*Šípková růže na vyobrazení v knize Léčivé rostliny – herbář. Napsal
prof. František Dlouhý, 1906 (?), Praha.*

Šlechtěná příbuzná plané růže kráší Klokoty u Tábora.

Na počátku léta rozkvétají také plané růže. Svými vonnými růžovými květy kráší nejednu mez či kraj lesa. Prostou, ale přitom vznešenou, krásou lákají k přivonění i utrnutí. Jejich trnité větve je však před utrnutím dobře chrání a lehce zraňují každého, kdo se opováží je trhat. V básni J. W. Goetha Růžička ale chlapec na trny nedbá a růže trhá...

V červnovém Zpravodaji starých odrůd se však nevěnujeme růži, o které toho bylo napsáno mnoho a mnoho, ale zaměříme svou pozornost na hrachor, o kterém toho bylo naopak napsáno spíše málo a nemnoho.

Hrachor setý náleží k málo známým luštěninám, které se na území Československa dříve pěstovaly. Na Slovensku dosud najdeme pozůstatky původních krajových odrůd hrachoru, jehož ploché semeno sloužilo a místně dosud slouží jako luštěnina na vydatné polévky a kaše. Představíme si nároky této úhledné motýlčkové rostliny, její vlastnosti a vzhled, a také odrůdy, které jsou v gengelské sbírce starých plodin.

Vedle toho přinášíme též hrst pěstitelských postřehů a zkušeností, jak se dá hrachor doma v malém pěstovat. V závěru čísla doplňujeme také obrazovou mapu hrachorových odrůd, kde jsou hrachory zachyceny spolu s cizími beraní.

Pěkné léto i počtení přeje

Petr Dostálek
FOTO – autor

Obsah 3/2022

Úvodník – plané růže	1
Hrachor – zapomenutá luskovina	
jihovýchodní Moravy a Slovenska	2–7
Botanické zprávy o pěstování hrachoru na Moravě a Slovensku	8
Slovienka jako jeden ze Slow food produktů v banskobystrické oblasti	9
Hrachor nebo cícer?	9–10
Přehled odrůd hrachoru setého v gengelské sbírce	11–14
Mozaika pěstitelských zkušeností	15–17
Doporučení k osívaření krajových a rodinných odrůd hrachoru	18–20
Příloha	
Mapa hrachora a cícera	21

HRACHOR – zapomenutá luskovina jihovýchodní Moravy a Slovenska

Mezi početnou rodinu luskovin patří vedle běžně známých a rozšířených druhů i několik, které jsou téměř neznámé. Nejpoužívanější u nás je trojice hrách, čočka a fazole, které dobře známe a se kterými se setkáme často i na talíři.

Hrách a fazole se pěstují běžně jako zelenina na zahradách, hrách také na polích jako luštěnina. Čočka sice u nás není častá v pěstování, ale na na talíři jako čočková polévka nebo čočková kaše patří neodmyslitelně k jídelníčku. K druhům okrajovým, málo známým i málo pěstovaným i málo pojídaným, patří v našich krajích bob, cizrna, hrachor, lupina, vikev a soja.

Podívejme se tentokrát podrobněji na hrachor, přesněji hrachor setý (*Lathyrus sativus*). Patří k prastarým kulturním druhům. Odolává dobře suchu i škůdcům a poskytuje nám jak luštěninu pro lidskou výživu, tak píce pro dobytek. Hrachor setý byl dříve pěstován i na jižní a jihovýchodní Moravě a dosud nalezneme pozůstatky jeho kultury na Slovensku.

Botanicky náleží pěstovaný hrachor setý k rodu hrachor (*Lathyrus*), který zahrnuje několik druhů kulturních a řadu druhů planých. Společně s výše jmenovanými luštěninami patří do čeledi rostlin bobovitých (*Fabaceae*), neboli dříve motýlokvetých (*Papilionaceae*) či vikvovitých (*Viciaceae*). Ty se vyznačují semeny bohatými bílkovinami. Spolu s obilovinami jsou luštěniny od nepaměti významnou složkou potravy člověka. Bobovité rostliny mají schopnost

získávat dusík ze vzduchu pomocí hlízkových bakterií a obohacují půdu dusíkem.

Z vykopávek staré Tróje

Hrachor setý je velmi starobylou kulturní rostlinou, ale opět, jako u řady jiných plodin, neznáme planého předka, ze kterého vznikl. Jeho nápadná hranatá semena jsou známá z archeologických vykopávek a nálezů na mnoha místech. Objevena byla např. ve starém Egyptě, kde sloužil hrachor jako obětiny v královských hrobkách, ale také v Malé Asii, zde v oblasti Tróje, kterou známe z řecké literatury, z Homérova spisu *Ilíada*. V Evropě je uváděn hrachor z oblasti Bosny a Balkánu vůbec, kde jsou jeho nálezy velmi časté. Našel se ale také na Sardinii nebo ve Francii.

Do Egypta snad připutoval hrachor setý podle literatury z oblasti arménsko-ponticko-kaspické, odkud také přišel do jižní Evropy a asi i do našich krajů.

Na sever od Alp se objevuje podle písemných pramenů až v 16. století, kdy ho uvádějí němečtí herbaristé Fuchs nebo Bock. Vyskytuje se pod mnoha různými názvy, například Boehmische, Wala-chische nebo Rumaenische Linse (tedy

Květy hrachoru vonného.

česká, valašská nebo rumunská čočka), ale také Spanische Erbse, Indische Futtererbse (tedy španělský hrách nebo indický krmný hrách), ale také Zahnerbse nebo Eckerbse, podle tvaru semen „zubový“ či „hranatý či rohový“ hrách.

Někdejší pěstování ve střední Evropě

V oblasti dnešního Německa byl pěstován kdysi v horním a středním Porýní, ale také v Bavorsku a Sasku. Ve Švýcarsku v oblasti Jury, kolem města Bernu a v některých k jihu obrácených alpských údolích (např. Wallis). V Rakousku v Horních a Dolních Rakousích, ale také i v jižním Tyrolsku.

U nás se pěstoval poměrně vzácně, dříve podle literatury na Slánsku, v Podkrušnohoří a na Znojensku. Jeho pěstování bylo rozšířené a pozůstatky do poměrně nedávné doby byly na jižní a na jihovýchodní Moravě, zejména v oblasti

Z příbuzenstva hrachoru setého

Do rodiny hrachoru, botanický rod hrachor – *Lathyrus*, patří celá řada druhů. Mezi nejznámější patří okrasný **hrachor vonný** (*Lathyrus odoratus*), pocházející z jižní Evropy. Často se pěstuje v zahradách jako popínavá letnička, a to pro své velké barevné a vonné květy. Vůně květů je opravdu silná a dala druhu výstižné pojmenování. Okrasný je hrachor vonný svými barevnými květy, jde použít také pro řez květů do kytic. Pěstuje se v mnoha barvách (bílá, růžová, červená, modrá, fialová) a též v odstínech barev. Jak se praví v literatuře „zejména anglosaští pěstitelé docílili řady nádherných výpěstků“.

Dalším je **hrachor cizrnovitý** (*Lathyrus cicera*) pěstovaný ve Středomoří, který tvoří drobné lusky a jeho malá semena chutnají hořce a způsobují tzv. lathyrismus. Bývá pěstován na krmení a uvádí se jako méně výnosný než hrachor setý, byť v nárocích na podmínky je snad skromnější.

Zajímavý je **hrachor hlíznatý** (*Lathyrus tuberosus*), který je vytrvalý a roste na lukách, podél cest i jako plevel v obilí apod. Lidově se nazýval ořešec. Jak napovídá jeho druhový název – hlíznatý, tvoří podzemní hlízky, které jsou jedlé. Dříve si jimi zpestřovali jídelníček například malí pasáči dobytka. Podzemní škrobnaté hlízky jsou velké asi jako drobné lískové oříšky. Udává se, že za syrova jsou mírně natrpklé, a proto se pekly nebo vařily, čímž se tato natrpklost odstranila. Byl asi především sbírán volně v přírodě, snad také někde v malé míře pěstován.

Hrachor lesní (*Lathyrus sylvestris*, dříve psáno *Lathyrus silvestris*) se vyskytuje na okrajích lesů, ve světlých křovinách apod. a jeho květy lákají hmyz. Protože roste dobře i na písčitéch a kamenitých půdách, může sloužit jako nenáročná pícnina. **Hrachor luční** (*Lathyrus pratensis*) má žluté květy. Jeho načernalé lusky při zrání za slunných dnů zasychnou, zkrčují se a nakonec a praskají ve svém švu. Semena jsou přitom z lasku vymrštnuta ven (srovnej pukání lusků hrachoru setého při dosušování v Záblatí, viz Mozaika pěstitelských zkušeností s hrachorem setým v tomto čísle Zpravodaje), pro dobytek dává také píci velmi hodnotnou.

Slovácka. Na Slovensku najdeme zbytky jeho pěstování dosud na jižním a jihozápadním Slovensku, ale také v oblasti jižního středního Slovenska. Uvádí se, že ojediněle také zplaňuje, ale to jen v nejteplejších polohách.

Poléhavý stonek, listy s úponky a nesouměrný květ

Hrachor setý z čeledi bobovitých, je jednoletá rostlina, uvádí se u ní výška 30–100 cm, někdy 20–120 cm. Stonek, který je bohatě větvený, je poléhavý a ostře čtyřhranný. Listy jsou střídavé, sudopříčné, s dlouhým řapíkem a dlouhými úponky na konci. Květy jsou dosti velké,

Strava na Moravském Slovensku

Z luštěnin, tj. ze stravy, jak říkají Slováci, sází se hrách, čočka, fazole, bob, ale ne již tou měrou jako dříve, pokud Slováci, aspoň zámožnějších okresů, neodvykli vydatné stravě staré a nepřivýkli nové lehké (jako např. kávé!). Dosud však dosti pěstují luštěnin v některých okresích, jako na př. na Strážnicku r. 1912 bylo nasázeno hrachu na 10 ha, čočky na 7 ha, fazole a bobu na 60 ha. V Šumicích na Brodsku sázejí mimo fazoli také čičer, který má semeno podobné hrachu, ale hranaté. Fazoli říká téměř po celém kraji *fazula*, čočce *čečůvka*, *čečovica*, *čuška*, *šoška* i jinak.

(Z knihy J. Hůsek, J. Klvaňa, L. Niederle a F. A. Slavík: Národopis lidu československého. Moravské Slovensko, sv. I, Praha 1918)

Přehled pěstovaných luštěnin na Slovensku, dříve zvaném Moravské Slovensko, přináší národopisný spis z doby před více než sto lety. Vedle hlavních, nejvýznamnějších druhů, to jest hrachu, čočky, fazolí a bobu, krátce zmiňuje i čičer, který, jak se zde praví, „*má semeno podobné hrachu, ale hranaté*“. To podle popisu byl s největší pravděpodobností hrachor setý, i když v poznámce pod čarou k tomuto slovu je „*V Hruškách u Břeclavě říkají tomu kerchňa. Na Hustopečsku cherchna (lat. Cicer)*“, což by ukazovalo na cizru beraní. Ta má semeno však přece spíše kulatější než hranatější, zatímco u semen hrachoru je zřetelně lomený, ostře hranatý tvar. Označení čičer či cicer pro hrachor setý je také běžné na nedalekém Slovensku. Uvedení Hrušek u Břeclavi a Hustopečí u Brna odpovídá více jižnější, teplejší a sušší poloze, kde by mohla dobře růst teplomilná a suchomilná cizra beraní a pro ni by již Brodsko nemuselo být z hlediska pěstitelských poměrů zcela vhodné, zatímco nárokům hrachoru dobře vyhovuje. Lidové pojmenování *kerchňa* či *cherchna* je jazykově příbuzné např. s německým pojmenováním pro cizru Kichererbse.

Srovnání semen hrachoru, odrůda Slovienka z Hontu (na záběru uprostřed), s dalšími luskovinami (zleva nahoru): fazol Čočkofazol ze Zášové, hrách Zelený nízký, čočka Valtická haléřová, soja Východoslovenská, bob Velký z Blatničky.

hrachor patří k motýlokvetým rostlinám, které, jak napovídá název, připomínají svou stavbou květu motýla. Koruna květu je zpravidla bílá nebo modře žilkovaná, pavéza a křídla jsou růžově naběhlá až čistě růžová nebo modravá. Člunek je silně stočený doleva. Lusk hrachoru je plochý, vejčité kosočtverečný až lichoběžníkovitý a pukající dvěma chloupky. Semena jsou hranatá, sekyrkovitého tvaru, hladká, bělavě, hnědavě, červenavě zelenavě šedá, někdy hnědě skvrnitá kolem pupku.

Hrachor cizrnový na záhonku.

Zrající lusky hrachoru hlíznatého.

Jako zajímavost lze uvést, že ve Středomoří se u hrachoru setého vyskytují také formy s tzv. geokarpickými plody. Jejich semeníky dozrávají pod povrchem půdy, podobně jako u známých burských oříšků, což jsou plody podzemnice olejné.

Z popisu rostliny hrachoru vyplývají vlastnosti důležité pro pěstování. To je především poléhavost i dosti vysokého stonku, přičemž listy jsou opatřeny úponky, umožňující zachytávání rostliny na okolních rostlinách či předmětech. V pěstování vyžaduje tedy hrachor oporu, a to buď jinými rostlinami (např. pěstované luskovinoobilné směsky), nebo technickou, uměle poskytnutou člověkem-pěstitelem. Na zahrádě,

Hrachor hlíznatý, detail podzemní hlíznky vpravo.
Vyobrazení z knihy Deyl, M., Ušák, O.: *Plevelle polí a zahrad*, Praha 1956.

například větvičkami, provázky či umístěním ke plotu. Lusk hrachoru je zelený, plochý, je zřetelně kratší než u hrachu nebo fazolí, a obsahuje zpravidla 2–4 semena.

Nápadný je, pokud budeme rostlinu pozorně sledovat, také pěkný bílý nebo i barevný květ, který je nesouměrný. Člunek a křídla v něm jsou pootočený zřetelně doleva. Byť v přírodě mnohdy očekáváme právě souměrnost, je někdy krása právě v oné nesouměrnosti. Kvetoucí hra-

Některé středomořské formy hrachoru setého tvoří tzv. geokarpické plody, podobně jako podzemnice olejná neboli burské oříšky, vyobrazené na bulharské poštovní známce.

Semeno hrachoru setého je ploché, sekyrkovitého či klínovitého tvaru zpravidla bělavě, šedavě zelené, někdy se skvrnami na povrchu, odrůda cícer bošácký.

chor setý je pohledná rostlina, jeho květy navíc poměrně rádi navštěvují i opylovači. Z hlediska uchování odrůd a jejich původní čistoty to může trochu ztěžovat osivaření, protože abychom předešli zkřížení, musíme mít odrůdy při pěstování vzájemně odděleny.

K pojmenování hrachoru setého

Lathyrus sativus L. – hrachor setý
Synonyma: *Lathyrus cicera* L. var. *sativus* FIORI et PAOL., *L. angulatus* ALL. non L., *Cicerula sativa* MEDIK., *C. alata* MOENCH, *Pisum lathyrus* KRAUSE
Čeled: Fabaceae – bobovité.

Výklad jmen. Rodové jméno latinské je z řec. lathyros, což znamená na př. u Theofrasta nějaký lusk nebo luskovitý plod; příbuzné je asi lat. lens (čočka). – Druhový název latinský (*sativus* = setý) označuje kulturní pěstování rostliny. Rodové jméno české převzali Preslové (1819) z charvátského a slovinského grahor (vikev), což je odvozeno od grah (hrách); schrv. také hromac – bylť hrách u Slovanů luštěninou odedávna velmi oblíbenou a zasvěcen Perunovi, bohu hromu, podle působení vařeného hrachu na zvýšení střevní plynatosti a následným (horribile dictu!) projevům. – Druhový název český je překladem termínu latinského.

Starší botanická jména rodová a druhová: cyzrnky, swinsky hrach, cyzrna, hrachor; hrachor obecný, hrachor sejný, hrachor potravní, hrachor setý.

Lidové názvy: hrách vlčí domácí, hrách vlčí setý, španělská čočka, zoubek.

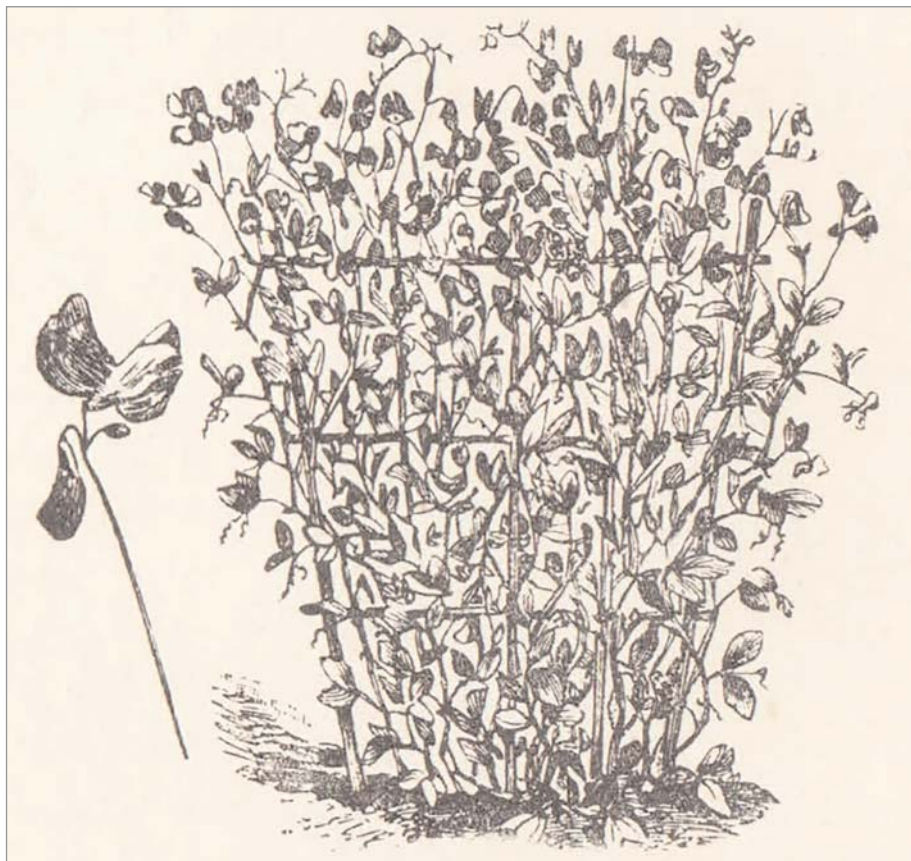
(Z knihy Jirásek Václav, Zadina Rudolf, Blažek Zdeněk: *Naše jedovaté rostliny*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957)

Stočený bílomodrý květ doleva (květ je nesouměrný), zde na záběru odrůda Velké Kostolany.

Bílý květ odrůdy Slovácko i s okolními úponky rostliny.

Hrachor setý na černobílém obraze z Munzarových Luskovin z roku 1911. Patrná je dosti značná výška rostlin i jejich podpora mřížkou, což by mohlo svědčit o zahradním pěstování.

Při pozorování létajícího hmyzu na květu se lze setkat s různými způsoby návštěvy květů, a tím i možného opylení. Jak se praví v literatuře: „*Nápadné vzhledné květy jsou význačné nesouměrností; člunek a s ním spojená křídla jsou stočena silně doleva. Včely zprostředkují pouze tehdy opylení pylem z jiných květů, když si sednou do prostředka květu, nikoli však, ssají-li nektar otvorem vpravo od člunku.*“ Protože však nemůže sledovat každou včelu, každý květ a to, jakým způsobem byl opylovačem navštíven, bereme hrachor zjednodušeně jako cizosprašný druh.

Odolný vůči suchu, netrpí škůdci

Ačkoliv u nás je hrachor málo známý i málo pěstovaný z celosvětového pohledu, není úplně bezvýznamný. Ve velkém se pěstuje hlavně v Indii, Bangladéši, Africe a Středomoří a jeho celková výměra na světě se podle literatury počítá na miliony hektarů.

Rozšíření hrachoru ve Středomoří ukazuje na jeho významnou vlastnost, kterou je odolnost vůči suchu. Oproti příbuznému hrachu si vystačí s podstatně suššími podmínkami. Nedostatek vláhy dobře pře-

konává a naopak velká vlhkost mu škodí. Ve výrazně suchých letech dává vyšší výnosy než jiné luskoviny. Také někdejší, v literatuře uváděné, výskyty u nás jako Slánsko, Podkrušnohoří a Znojensko jsou oblasti celkem suché. Nejlépe mu daří na podkladech bohatých vápníkem.

Pokud jde o nároky na teplo, je hrachor spíše teplomilný, i když nepotřebuje tolik tepla jako příbuzná cizrna beraní. Podíváme-li se na Mapu hrachoru a cizrny v tomto Zpravodaji, najdeme nejvíce hrachorových odrůd na jižním a jihozápadním Slovensku, na jihovýchodní Moravě a na jižním středním Slovensku. Jsou to oblasti spíše sušší a teplejší. Teplo a sucho jsou důležité zejména pro dobré vyzrání semen. Příznivé je, že tento druh snáší v počátečním období růstu i mírné mrazíky. Pokud jde o nároky na živiny, hrachor se řadí k málo, případně středně

Vysoké rostliny hrachorové odrůdy Tábor s nasazenými lusky s použitím provázkové opory v gengelském pěstování.

Včela samotářka na květu odrůdy Od Myjavy. Jak je ze záběru patrné, vstupuje zde včela, aby získala nektar, do květu z boku (a tudíž by neměla způsobit přenesení pylu z jiných květů a způsobit z hlediska osivářského nežádoucí možné cizosprašení).

Čmeláč dělnice zavěšená na bílém květu odrůdy Slovácko.

Včela medonosná na barevném květu hrachoru Velké Kostolany.

náročným druhům. Jako motýlokvětá rostlina si opatřuje dusík sám pomocí hlízových bakterií na kořenech.

Na rozdíl od hrachu netrpí ani jeho obávanými škůdci, tedy obalečem a zrnokazem ani trásněnkami. Ve vlhkých letech může však být napaden houbovými chorobami a někdy se objeví, podobně jako u hrachu, virózy.

Mladé hrachorové rostliny.

Pěstovat lze hrachor jako čistou kulturu nebo ve směsi s jinými druhy, nejčastěji obilovinami. Obiloviny při společném pěstování poskytují poléhavému hrachoru oporu pro jeho úponky.

V knihách o pěstování luskovin se hrachor objevuje vždy jen okrajově. Na stránkách knih z počátku minulého století, nebo ještě z 50. let, nalezneme všude poznámky k jeho pěstování, byť jsou většinou jen stručné. Mezi nejpodrobnější patří popis agrotechniky v Luskovinách od J. Hrušky z roku 1956 (viz příspěvek Mozaika pěstitelských zkušeností s hrachorem setým v tomto Zpravodaji). V novější literatuře z konce 20. století nebo z počátku století 21. pak hrachor mizí prakticky úplně nebo jsou zmínky o něm jen velmi, velmi kusé. Pro velkovýrobu ztratil asi zcela význam a z pěstování vymizel a autoři ho uvádějí jen pro úplnost.

Lathyrismus při výhradním přijímání hrachoru po dlouhou dobu

Hrachor setý bývá někdy uváděn mezi jedovatými rostlinami. Je to trochu s podivem, když mluvíme o pěstovaném rostlině, která slouží jako potrava pro člověka nebo krmivo pro zvířata, že je současně jedovatá. Podívejme se tedy trochu blíže na tuto jedovatost.

Otravy hrachorem se označují odborně jako tzv. lathyrismus (od latinského pojmenování hrachoru *Lathyrus*). Tyto otravy vznikají tehdy, pokud se lidé či zvířata živí výhradně hrachorem, a to po dlouhou dobu; u člověka se udává doba 4–6 měsíců. V evropských podmínkách vznikl lathyrismus v dějinách ve velkém mě-

řítku pouze v dobách nouze, kdy se lidé živili téměř výhradně hrachorem. V literatuře je zaznamenán výskyt lathyrismu například v Německu v roce 1911, kdy bylo v čase nedostatku potravy dovezeno z Indie velké množství hrachoru, který byl nazýván „indický krmný hrách“ nebo také „mattar-peas“ či „Maddarpeas“. Na počátku 19. století zažilo lathyrismus také

Španělsko, kde se v době osvobození válek proti Napoleonovi mnoho obyvatel živilo ve značné míře hrachorem. Lathyrismus byl zaznamenán v zemích Indie, Afriky nebo Blízkého východu, kde chudé obyvatelstvo může v době nouze trpět nedostatkem jiné potravy, a pokud sahá k ukojení

kteří se považuje za ještě jedovatější. Uvádí se, že škodlivé následky požívání semen nebo hrachorové mouky je možno odstranit jejich důkladným vařením. Podle literatury se bělokvěté a bělosemenné odrůdy hrachoru považují za nejedovaté a otravy se vyskytují u zbarvených semen.

Za běžných podmínek, pokud je hrachor součástí pestré stravy a je přijímán v přiměřeném množství, tedy lathyrismus nehrozí a není třeba se ho obávat.

Mnohostranné využití v lidské výživě i jako krmení zvířatům

Využití hrachoru jako pěstované rostliny je různorodé. Lze ho využívat nezralý jako zeleninu, suchá semena jsou vydatnou luštěninou a celé rostliny v čerstvém nebo konzervovaném stavu slouží jako pícnina pro hospodářská zvířata. Z obsahových látek je, podobně jako i u jiných příbuzných luštěnin, důležitý vysoký obsah bílkovin v semenech (až 25 %), hodně bílkovin obsahuje i celá rostlina, která slouží jako pícnina pro dobytek.

Zelené lusky odrůdy Od Myjavy na rostlinách. Patrná jsou mírně vystupující nasazovaná semena uvnitř.

hladu výhradně po hrachoru po delší čas, mohou být následky toho nedobré. Otrava se projevuje u člověka ochrnutím dolních končetin, jež se odborně označuje jako spastická paraplegie. Nemocný nemůže chodit, anebo chodí jen s velkými obtížemi. Přitom horní končetiny zůstávají nepostíženy.

Na jedovatost semen má ale pravděpodobně podstatný vliv i prostředí, v němž je rostlina pěstována. Četné otravy byly také zaviněny záměnou semen hrachoru setého za semena hrachoru cizrnovitého,

Luštěnina na vydatné polévky

Hlavním použitím v lidské výživě je konzum suchých semen, tedy hrachor slouží jako luštěnina a poskytuje zejména vydatné a chutné polévky. Polévka z hrachoru je údajně dokonce chutnější a silnější než polévka hrachová. Může se pojídat čistě luštěninová, ale také s masem, pak je ještě vydatnější! Také hrachorové kaše jsou dobré, vaří se podobně, jako se připravuje kaše z hrachu. Hrachorové kaše a polévky se dosud připravují na Slovensku (viz také Přehled odrůd hrachoru setého v gengelské sbírce v tomto Zpravodaji). V zemích Balkánu se přidával pomletý hrachor také ke chlebové mouce a označoval se tu jako tzv. španělská čočka. Mletá semena sloužila k výkrmu prasat nebo prazená jako náhražka kávy. Ve

starých herbářích se doporučuje hrachor též jako prostředek proti hadímu kousnutí a uštknutí hadem.

Nezralý jako zahradní hrášek

Za syrova je možno používat nezralá semena hrachoru podobně, jako konzumujeme zelený zahradní hrášek. Takto se požívají hrachory v jižních oblastech u původního obyvatelstva v zemích Asie či Afriky. Stejně použití je však známo i v podmínkách středoevropských na Slovensku, například u odrůdy slovinec a čičer

(Pezinok) udávají jeho dárkyně i požívání nezralých semen. Svěží zelené „hrachorky“ chutnají sladce a jemně a skutečně dosti připomínají zahradní dřeňový hrášek. Požívání zeleného nezralého hrachoru v minulosti ve středoevropských poměrech uvádí také literatura, když píše, že v Dolních i Horních Rakousích, ale také v oblasti Lužice, se pojídá i nezralý. Pokud se konzumuje nezralý hrachor občas a v malé míře, nehrozí nebezpečí otravy, přestože obsah škodlivých látek, tzv. neurotoxinů, je v nezralých, zelených semenech vyšší než u vyzrálých suchých semen.

Chutná píce pro dobytek

Jako pícnina má hrachor dobrou krmnou hodnotu, obsahuje hodně bílkovin a zvířata je jako zelená píce ochotně přijímá. Krmí se ovšem jen ve směskách, aby se předešlo případným otravám při výhradním krmení jen hrachorem, kdy by mohlo dojít ke zmíněnému lathyrismu. Z pícninářského pohledu se dá hrachor setý využít jak čerstvý, tak také na seno či siláž. Cenné je pícninářské využití hrachoru, zejména v suchých oblastech, kde je píce nedostatek a jiné druhy zde nepřinášejí dostatečný výnos. Možné je i pastevní využití ve směskách. Na pastvu není ale příliš vhodný, protože je citlivý na sešlápávání. Složení směsky na seno či siláž s hrachorem je například následující: hrachor setý, vikev setá, pohanka, jetel alexandrijský a svazenka. Taktéž na zelené hnojení se dá hrachor dobře použít, a to buď jako součást směsky či jako čistá kultura.

Z hlediska technického byl hrachor v minulosti též důležitou plodinou. Kasein hrachoru poskytoval při vhodném způsobu zpracování velmi jakostní lep, kterého se používalo v průmyslu leteckém, textilním a v dýhařství, přičemž jako vedlejší produkt byl získáván jakostní škrob.

Hrachor setý je pozůstatkem dříve pěstovaných luskovin a dnes postupně upadá do zapomenutí nebo už spíše do zapomenutí zcela upadl, běžně je prakticky neznámý. V obchodním sortimentu potravin není v současnosti zastoupen, a to ani ve zdravých výživách či prodejních biopotravin. Slovensko patří k oblastem jeho někdejšího tradičního pěstování, přičemž tento druh zde asi dosahuje severní hranice svého rozšíření. Dosud se zde zachovala řada původních krajových odrůd, které se místně udržují i jako odrůdy rodinné. V lidové kuchyni sloužil hrachor setý na přípravu polévek a kaší a mohl by dobře obohatit sortiment domácích luštěnin. I dnes by mohly být součástí jídelníčku nejen polévka hrachová, čočková či fazolová, ale i polévka hrachorová, podobně tak i hrachorová kaše.

P. Dostálek

FOTO – autor a archiv Gengelu

Lusk odrůdy Jelínek po rozloupnutí: semena se v lusku rovnoměrně rozdělí na dvě poloviny chlopni, stejně jako to dobře známe při loupání zahradního hrášku. V tomto stavu se někde hrachor pojídá stejně jako hrášek.

Hrachor v jižní Evropě podle F. Polívky

Hrachor setý pěstují v jižní Evropě, zejména v Rumunsku a Bulharsku, pro moučnatá, chutná zrna – španělskou čočku – kterých upotřebují v kuchyních jako u nás hrachu a čočky. Nať dává dobrou píci dobytku, za kterouž příčinou seji tento hrachor místy i v Evropě střední.

(Z knihy Polívka František: Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí, 1908. Nakladatelství R. Prombergra v Olomouci)

Perokresha hrachoru setého z díla F. Polívky Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí z roku 1908. Zřetelné jsou jak typické úponky, tak úzké hrachorové listy.

LITERATURA

Hruška Jaroslav: Luskoviny. Státní zemědělské nakladatelství, Praha, 1956

Hegi: Illustrierte Flora von Mitteleuropa, IV/3, 1924 (za poskytnutí fotokopie děkujeme panu P. Kisslingovi)

Houba-Hochman-Hosnedl a kol.: Luskoviny, pěstování a využití. Vydalo nakladatelství Kurent České Budějovice, 2009

Hůsek J., Klvaňa J., Niederle L. a Slavík F. A.: Národopis lidu československého. Moravské Slovensko, sv. I, Praha 1918

Jirásek Václav, Zadina Rudolf, Blažek Zdeněk: Naše jedovaté rostliny. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957

Jirásek František: Pěstujeme teplomilné rostliny. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1955

František Kühn, Karl Hammer und Petr Hanelt: Botanische Ergebnisse einer Reise in die ČSSR 1974 zur Sammlung autochtoner Landsorten von Kulturpflanzen. Kulturpflanze XXIV, 1976, S.283–347 (za poskytnutí fotokopie děkujeme genové bance VÚRV Praha Ruzyně)

Kühn František: Příspěvek k poznání poslední fáze pěstování některých kulturních plodin v západních Karpatech, Agricultura Carpatica I., Rožnov pod Radhoštěm, 1973

Munzar Josef: Luskoviny (Luštěniny), vydal J. Otto v Praze, 1911

Polívka František: Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí. Nakladatelství R. Prombergra v Olomouci, 1908

Sneyd Jan: Alternative Nutzpflanzen, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart, 1995

Botanické zprávy o pěstování hrachoru na Moravě a Slovensku

O tradičním pěstování hrachoru v našich zemích máme v literatuře jen málo informací. Pokud se už zmínky o něm vyskytují, pak jsou jen velmi stručné. Jako okrajový druh s malým hospodářským významem téměř nestál za pozornost. Uvádí se zejména jeho někdejší rozšíření na jihovýchodní Moravě a na Slovensku.

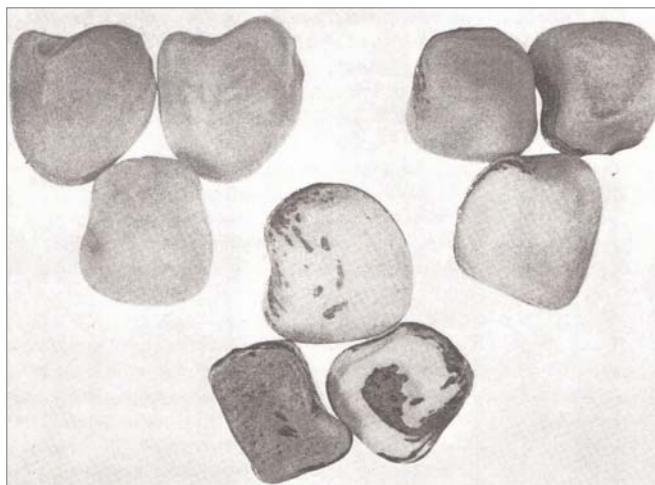
Zdrojem poznatků o pěstování této luskoviny mohou být botanické zprávy, které lze čerpat z prací Františka Kühna. Jeho příspěvek do Sborníku Agricultura Carpatica z roku 1973 věnovaný původním plodinám jsme přinesli ve Zpravodaji

choru v Bílých Karpatech a Krupinské vrchovině – obce Sobotiště, Dolní Mladunice a Tisovské Lazy, a navíc zmiňují i výskyt u Močiaru, kde hrachor rostl ve výšce 650 m n. m. Rolníci, kteří hrachor tehdy pěstovali, udávali, že před několika desetiletími byla jeho kultura podstatně více rozšířena. V době sběru, to je roku 1974, byl pěstován na malých políčkách nebo na záhonech zeleninových zahrad pro vlastní spotřebu. Zralá semena sloužila pro přípravu polévek.

Většina nalezených odrůd byly světle modře kvetoucí formy hrachoru, se semeny klínovitého tvaru, kde na běložlutém podkladě byly kolem pupku semen tečky či flíčky tmavě hnědé barvy. Při přesevu nasbíraných odrůd v genové bance v Gaterslebenu byla hmotnost tisíce semen mezi 260–360 gramy. U téměř všech nasbíraných vzorků se vyskytovala i příměs semen, která byla čistě bělavá, bez skvrn či teček na povrchu. Z nich při přesevu došlo k vy-

Semeno krajového hrachoru 495, který pochází z obce Sobotiště, a byl sbírán v roce 1974 F. Kühnem a pracovníky německé genové banky v Gaterslebenu.

Fotokopie obrázku z časopisu Kulturpflanze ukazující typy semen hrachoru pocházejícího z Tisovských Lazů. Na nepřilís kvalitním, přeskenuvaném obraze semena vpravo a dole mají na svém povrchu různé typy skvrn a jejich květy byly světle modré.

č. 1/2022 (viz článek nazvaný Příspěvek k poznání poslední fáze pěstování některých kulturních plodin v západních Karpatech). Připomeňme si tu pro zopakování znovu odstavec věnovaný hrachoru:

„Hrachor setý (*Lathyrus sativus* subsp. *europaeus*, v. *albus*, v. *leucodepressus*) se kolem r. 1950 hojně pěstoval na jihovýchodní až střední Moravě po Brno, v Poziřicích ještě 1961. V posledních letech jsem získal klíčivé vzorky ze Slovenska (pod označením „cicer“, „čičer“, „cicor“, „čičerica“ (od Holiče a Nového Mesta nad Váhom). Dosti často se ještě pěstuje v Krupinské vrchovině (Krupina, Dolný Tisovník, Madačky, Madačské, Lazy, Tekovské Trstany, Líšov, Točnica, Piešť). Jde o rostliny s bílými až bělomodrými květy, světle okrovými, růžově okrovými, případně zelenavými, výjimečně světle hnědými semeny, někdy s hnědou kresbou kolem pupku a po mediáně, s velikostí od menších, poněkud tlustších (8,0 x 6,4 x 5,0 mm) po velká více sploštělá (11,7 x 11,4 x 4,5 mm). Používá se hlavně do polévek.“

Tento botanik se věnoval sběru původních odrůd, včetně těch hrachorových, i později, a to spolu s pracovníky německé genové banky se sídlem v Gaterslebenu. V roce 1974 podnikli společnou výpravu na Moravu a na Slovensko s cílem sběru krajových plodin. V roce 1976 zveřejnili v literatuře zprávu, kde uvádí nálezy hra-

těpení rostlin s čistě bílým květem, byly to tzv. recesivní formy. Většina původů hrachoru měla výšku rostlin mezi 120–140 cm, jedna forma jen 85 cm. Z pohledu tehdy používané starší botanické soustavy se jednalo o typy pěstované ve Středomoří (*Lathyrus sativus* ssp. *europaeus*, prol. *mediterraneus*), kdy výskyt této středomořské formy zde dosahuje severní hranice svého výskytu, který dosud v literatuře nebyl popsán. Dále hrachory náležející k „mimostředomořskému“ typu (prol. *medio-europaeus*), a v jednom případě šlo tmavosemenný typ, jenž byl přiřazen k podruhu *asiaticus*.

Obě botanické práce představují cenný zdroj informací o rozšíření hrachoru setého. Zatímco pěstování této luskoviny na Moravě již dnes asi nemá pokračování a pravděpodobně zaniklo, na Slovensku se dosud kultura hrachoru dá objevit. Pozůstatkem původních odrůd hrachoru z těchto literárních pramenů mohou být některé dosud zachované odrůdy v Krupinské vrchovině, pěstované i po roce 2000. Například v obci Litava uváděná odrůda slovienka (viz příspěvek Slovienka jako jeden ze Slow food produktů v bansko-bystrické oblasti) nebo odrůda nazvaná Slovenka z Modrého Kameňa (viz Přehled odrůd hrachoru setého v gengelské sbírce v tomto čísle Zpravodaje).

pd

Obr. archiv Gengel, o.p.s.

Kulturpflanze XXIV - 1976 - S. 283-347

Botanische Ergebnisse einer Reise in die ČSSR 1974 zur Sammlung autochthoner Landsorten von Kulturpflanzen¹

FRANTIŠEK KÜHN², KARL HAMMER und PETER HANELT

(Eingegangen am 5. Februar 1976)

Die bei unseren Kulturpflanzen rasch fortschreitende Genosion und der damit bedingte Verlust an genetischer Variabilität macht die Sammlung und Erhaltung der alten, vom Aussterben bedrohten Landsorten zu einer außerordentlich dringenden und aktuellen Aufgabe. Erstaunlicherweise konnte seit einigen Jahren durch F. KÜHN (1970, 1972, 1974) selbst im Herzen Europas noch ein beachtlicher Anbau derartiger indigener Landsorten und Reliktkulturen nachgewiesen werden. Zur Sammlung solchen wertvollen Materials wurde deshalb 1974 eine Reise in Gebiete von Mähren und in die Slowakei organisiert, über die einige allgemeine Bemerkungen bereits in dem vorjährigen Reisebericht (HANELT und HAMMER 1975) gemacht wurden. Dort ist gleichzeitig eine Einschätzung des hohen Grades der Gefährdung dieser Kulturpflanzen-Formen gegeben, und auch in den folgenden Ausführungen wird mehrfach auf den rapiden Rückgang entsprechender Kulturen hingewiesen.

Das gesammelte, bis auf relativ wenige Ausnahmen autochthone Kulturpflanzen-Formen darstellende Material wurde 1974/75 einer ersten Prüfung unterzogen; die vielfach bunte Populationen repräsentierenden Sammelnummern wurden dabei soweit als möglich in morphologisch unterscheidbare Linien aufgetrennt. Der Nachbau des Materials erfolgte 1975 in Gatersleben, bei Avena gleichzeitig auch in Brno. Im allgemeinen verlief die Anzucht der Pflanzen zufriedenstellend, und es konnte fast in allen Fällen Saatgut für die Weitervermehrung gewonnen

Úvodní strana příspěvku z časopisu Kulturpflanze o sběru krajových odrůd (František Kühn, Karl Hammer und Petr Hanelt: Botanische Ergebnisse einer Reise in die ČSSR 1974 zur Sammlung autochthoner Landsorten von Kulturpflanzen. Kulturpflanze XXIV, 1976, S. 283–347).

Slovienka jako jeden ze Slow food produktů v banskobystrické oblasti

V přehledu o tzv. Slow food produktech, tedy „hnutí pomalého jídla“ v banskobystrické oblasti se mezi tradičními produkty objevuje i luštěnina zvaná slovienka. Ta je zařazena do Archy chutí za banskobystrický region, společně s potravinami, jako např. cibule Pukanská cibula, vinná réva Biela konkordia nebo třešeň Čelovská chrupka. Cílem Slow food hnutí je „záchrana miestneho a regionálneho dedičstva“, které místní potravinářské výrobky představují.

Níže uvádíme výňatek textu věnovaného luskovině slovience. V původním vydání tiskoviny, které vyšlo v roce 2013, byl popis této luskoviny bez obrázků. Nyní (rok 2022) je na internetu dostupné vydání s několika vyobrazeními. Zajímavé je, že text neuvádí přesně, o jaký botanický druh luskoviny se jedná. Podle vyobrazení slovienky z pěstování u plotu, který slouží jako opora pro tuto poléhavou rostlinu, je však zřejmé, že jde o hrachor setý, třebaže na obrázku v záhlaví článku je fotografie semen cizrný beraní.

Popis přináší informace o tradiční době setí a způsobu pěstování slovienky, jakož i o jejím domácím využití jako potraviny. V roce vydání publikace se uvádí, že ji pěstuje v celé obci již jen několik málo hospodyň.

Slovienka

Kategorie: strukovina

Historické územie: Litava

Navrhovateľ: Mária Sluková, Litava

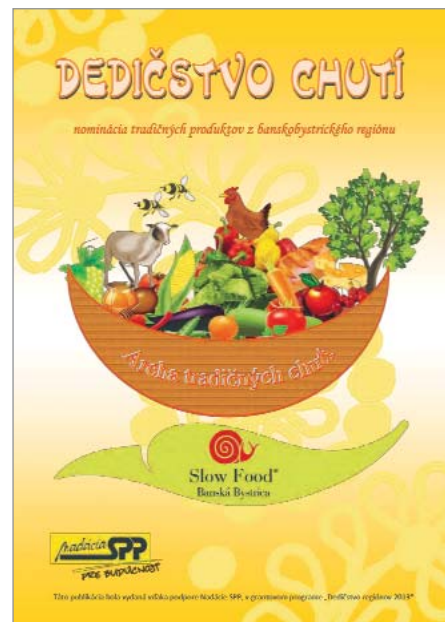
Slovienka je strukovina, ktorú hojne pestovali naše staré matere takmer v každej záhradke, ale dnes už takmer celkom upadla do zabudnutia. Je to spôsobené najmä tým, že neprináša veľkú úrodu a jej

pestovanie a hlavne zber je veľmi náročný. Jedná sa o teplomilnú strukovinu z čeľade bôbovítých, najviac podobnú hrachu, alebo aj bôbu či cíceru, za ktorý sa často zamieňa. Môže sa ale jednať o špecifický šľachtený druh hrachoru.

Sadí sa v období od 10. mája až do 15. mája do jamiek po tri štyri zrnká ako fazuľa a najlepšie keď je zasadaná pri plote, alebo sa musia dať k nej kolíky, nakoľko sa jedná o popínavú rastlinu, ktorá vyžaduje oporu. Rastlina je vysoká svetlozelená, za každou stonkou má kvet, z ktorého vznikne struk s jedným zrnkom – slovienkou. Keď je struk zrelý, zberá sa tak, že sa celá rastlina zožne, usuší a potom sa zrná vytrepú cepmi alebo lopárikom sa vybijú a plevy sa vyfúkajú sa na site.

Zrno má plošný tvar v tvare kukuričného zrna s malým výčnelkom. Farbu má sivastú s nádychom do biela. Chuť má špecifickú – pripomína skôr hrach, ale aj fazuľu – len je viac „šupkavá“ a musí sa viac variť až sa rozvarí aj šupka. Preto sa polievka so slovienkou dlho varievala.

Tradičnú slovienku dnes pestuje v obci Litava iba 5–8 gazdiniek, ktoré takto zachovávajú túto jedinečnú rastlinu. Slovienka sa zvykla variť s koreňovou

Obálka publikace „Slow food produktů“ z banskobystrické oblasti, mezi nimiž je i hrachor setý, odrůda zvaná slovienka.

zeleninou alebo údeným mäsom na polievku, pričom jej dodávala jemnú maslovú chuť. Malá obec Litava typická lazničným osídlením leží v oblasti Krupinskej vrchoviny v regióne Hont v nadmorskej výške 390–600 m n. m.

PRAMEN:

Dedičstvo chutí, nominácia tradičných produktov z banskobystrického regiónu. Archa tradičných chutí. Vydalo Združenie pre rozvoj vidieka Banská Bystrica v spolupráci so Slow Food Banská Bystrica a BOVAP, Lučenec, 2013

Hrachor nebo cícer? Aneb k lidovému pojmenování hrachoru setého

Hrachor setý je z pohledu jazykového rostlinou, u níž se spisovný botanický název odlišuje od běžně užívaných pojmenování lidových. Na jihovýchodní Moravě a zejména na jihozápadním a jižním Slovensku se používá pro hrachor obvykle označení cícer, cícer nebo čícer.

Ve spisovné slovenštině je však slovo cícer vyhrazeno jako pojmenování pro cizrnu beraní (Cicer arietinum), tedy pro jiný druh luskoviny. Pro cizrnu beraní se pak lidově užívají na Slovensku pojmenování jiná, a to zejména bagovec, bagovka, ale i slovenec, slovienka, slovenka. (Přičemž však názvy slovenka, slovienka, aby zde byl ještě větší zmatek, se někde opět používají jako místní pojmenování hrachoru setého.) Jaký je důvod označení hrachoru jako cícer, je neznámé, vyžadovalo by to asi podrobnější jazykové a národopisné zkoumání a srovnání.

Krajová odrůda cizrný zvaná Bagovec.

Určení krajových sběrů

Při krajových sběrech původních plodin vedlo někdy lidové označení hrachoru setého jako cícer k tomu, že sběry byly botanicky předběžně určeny a označeny jako *cizma beraní*. Je tomu tak u dvou sběrů krajových odrůd hrachoru setého, které jsme získali do Gengelu od pana Václava Tetery v roce 2008. Šlo o odrůdy ze slovenských Velkých Kostolan a z východomoravské obce Vápenice. Na východní Moravě bylo pro hrachor setý používané pojmenování cícer, stejně jako na západním Slovensku. Odrůdy byly obě označeny strojpisným textem jako „*Cizma beraní, Cicer arietinum*“, ale asi již tenkrát byly jisté pochybnosti o tomto určení, jak o tom svědčí nápis rukou na zadní straně popisku, který už zní „*hrachory*“.

Označení čičer uvádí také kniha Moravské Slovensko z roku 1918, pro luskovinu pěstovanou v Šumicích na Uherskobrodsku, kdy podle tvaru semene šlo pravděpodobně o hrachor setý (viz příspěvek Strava na Moravském Slovensku v tomto čísle Zpravodaje).

Rozlišení druhů při pěstování

Lidové pojmenování obou luštěnin se nám lépe osvětlí při srovnání tam, kde se tyto druhy pěstují společně vedle sebe. Přirozeně jsou pak jmény odlišeny. Je

tomu tak zejména v teplých oblastech jihu Slovenska. Jako příklad si uvedme informace od dvou dáryň hrachorových odrůd ze Slovenska. Paní Mária Lehká udržuje odrůdu slovinec v Ďubákově, přičemž tato odrůda však pochází původně z jihu Slovenska, z Budmeric a na nové místo si ji paní Lehká přinesla s sebou jako rodinou odrůdu. K označení v roce 2021 uvedla: „*Na Šoltýske, ani v Ďubákově nepestujú hrachor ani cícer. V Budmericiach hovoria cíceru (cícer baraní – Cicer arietinum) slovenec. Hrachoru (hrachor siaty – Lathyrus sativus) hovoria cícer.*“

Paní Anna Sklenářová z Hlohovce nám do gengelské sbírky starých odrůd v roce 2016 zaslala semeno hrachoru označeného jako cícer. Získala ho dodatečně od souseda v Hlohovci, poté co vlastní rodinné odrůdy hrachoru a cizrny byly již ztraceny. Napsala k němu: „*V Novohrade, vo Veľkom Krtiši moja mamka pestovala cícer a bagovcu (slovenec). Žiaľ už mamka nežije, semenka sa stratili, ale cícer pestoval náš sused tu v Hlohovci. Zostalo mu len pár semien, tak Vám ich posielam. Názov Vám asi neseďí, ale tak sme tento druh volali.*“

Zeměpisné rozšíření názvů

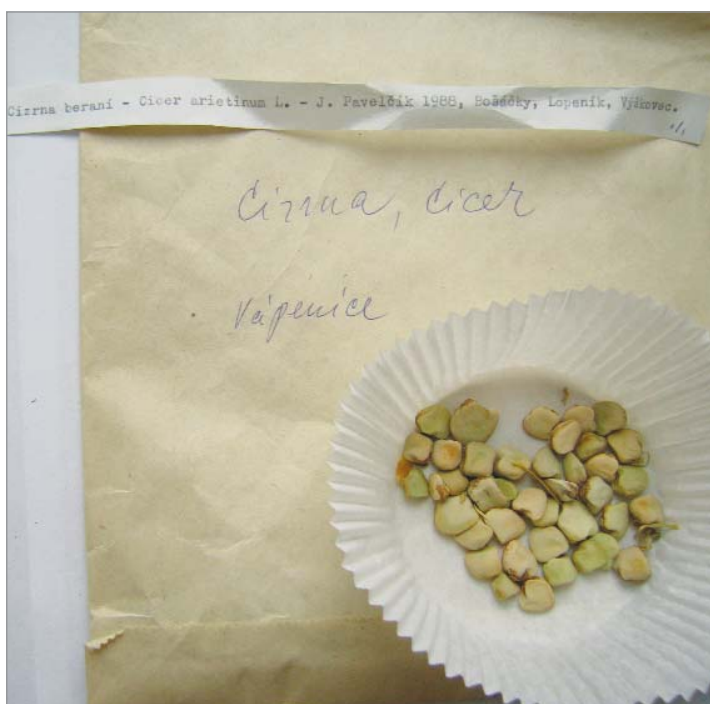
Pro hrachor setý tak můžeme rozlišit zhruba dvě skupiny lidových názvů. Jsou to jednak názvy odvozené od slova cícer,

jako cícer, cícer nebo čičer apod., a jednak názvy typu slovenka, slovienka, případně slovinec apod. Podle údajů z gengelské sbírky odrůd se zdá, že označení cícer se vyskytuje či vyskytovalo na jihovýchodní Moravě, na moravsko-slovenském pomezí, a na jihozápadním a jižním Slovensku – jsou to např. odrůdy čičer (Pezinok), cícer z Čachtích, cícer bošácký, je to asi původní označení odrůdy nazvané v Gengelu Vápenice apod. Označení slovienka, slovenka je pak typické pro území směřem na východ od skupiny první, tedy pro oblast jižního středního Slovenska – jsou to např. odrůdy Slovienka z Hontu, Slovenka z Modrého Kameňa apod. (viz také Mapa hrachora a cícera v tomto čísle Zpravodaje).

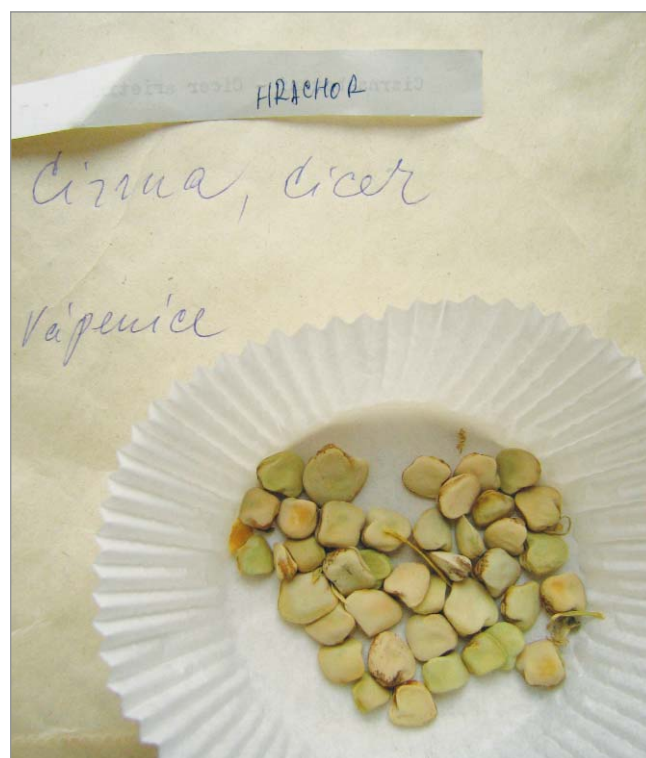
Rozmanitost lidových názvů hrachoru setého, ale i cizrny beraní, můžeme uvést do souvislosti s rozmanitostí a bohatstvím krajových odrůd obou druhů luštěnin. Biodiverzita zemědělská má tak těsnou spojitost a souvislost s bohatstvím jazykovým. A pestrost lidových jmen si zaslouží zachování stejnou měrou, jako udržení původních krajových odrůd.

P. Dostálek

FOTO – archiv Gengel, o. p. s.

Označení krajového sběru hrachoru z Východní Moravy jako cícer, *cizma beraní*, opravené na *hrachory*.

OZNAČENÍ HRACHORU SETÉHO A CIZRNY BERANÍ

Česky	Slovensky	Latinský název	Lidová pojmenování
Hrachor setý	Hrachor siaty	<i>Lathyrus sativus</i>	Cicer, cícer, čičer, čičer, cicor, čičerica nebo slovenka, slovienka, slovinec
Cizma beraní	Cícer baraní	<i>Cicer arietinum</i>	Bagovec, bagovka, bagovnik nebo slovienka, slovenec, slověnky

PŘEHLED ODRŮD HRACHORU SETÉHO v gengelské sbírce

V rámci sbírky starých plodin Gengelu jsou u hrachoru setého (*Lathyrus sativus*) zastoupeny především krajové odrůdy či odrůdy rodinné, u nichž lze předpokládat, že jde o původní krajové sorty.

První odrůdy hrachoru ve sbírce pocházejí již z 90. let minulého století. Je to odrůda nazvaná Slovácko, která byla získána původně na inzerát v tisku a byla do Gengelu věnována soukromým dárcem.

Dále odrůda označená číslem 495, kteréžto číslo je pořadovým kódem tohoto hrachoru (LAT495) ve sbírce genové banky v Gaterslebenu. Jde o krajový sběr z obce Sobotiště v Bílých Karpatech, pocházející z roku 1974. Z botanické zahrady v Táboře pak připutovala odrůda nazvaná Tábor a odrůdu Jelínek věnoval pan Jelínek ze Šumperka.

Z počátku nového tisíciletí je odrůda slovinec, krajová odrůda původem z Budmeric na jihu Slovenska, nyní pěstovaná v Dubákove, v nadmořské výšce 770 m n. m., a také sorta Kaplná, opět z jižního Slovenska.

Z roku 2008 pochází krajová sorta pojmenovaná Od Myjavy a dva krajové sběry, které se původně udály již v 80. letech minulého století. Je to z východní Moravy pocházející odrůda nazvaná Vápenice a druhou je slovenská odrůda Velké Kostolany.

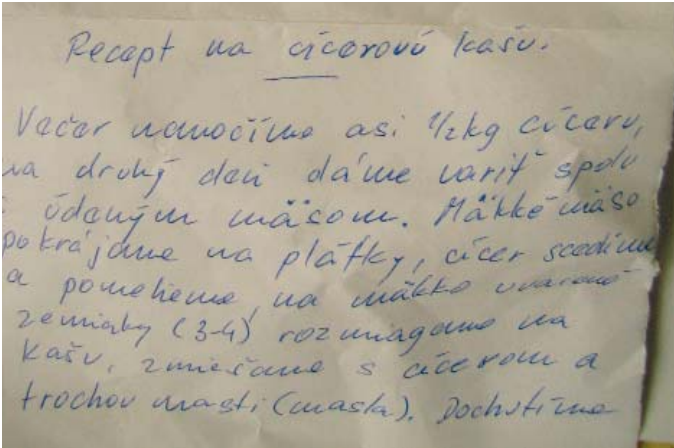
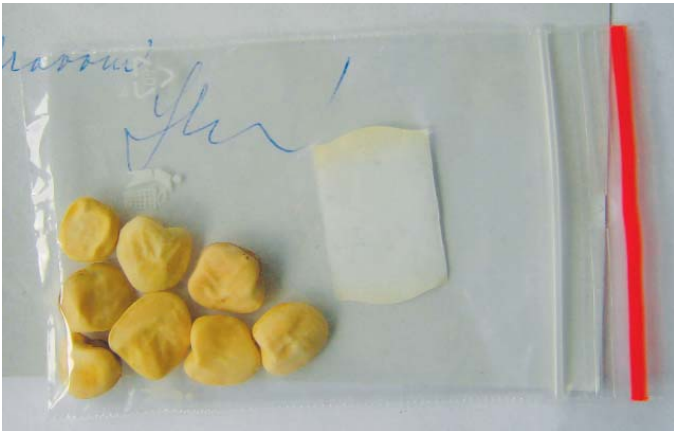
V druhém desetiletí 21. století přibyla odrůda Slovienka z Hontu (o ní viz též příspěvek nazvaný Slovienka jako jeden ze Slow food produktů v banskobystrické oblasti v tomto Zpravodaji) a dvě rodinné či krajové odrůdy od čtenářů slovenského časopisu Doma v záhrade. Jde o cícer z Čachtíc a Slovenku z Modrého Kameňa. Odrůda pojmenovaná cícer bošácký, ačkoliv, jak název napovídá, je pravděpodobně z oblasti Bošáce, je v současnosti pěstována a udržována ve valašském muzeu v Rožnově pod Radhoštěm. Nejnovějším přírůstkem je odrůda čičer (Pezinok), který jsme na Gengel obdrželi v loňském roce.

Pojmenování hrachorových odrůd v gengelské sbírce je rozmanité. U řady odrůd vycházíme ze známého a užívaného pojmenování lidového, kterým je označili původní dárci, s doplněním přívlasku místa, např. cícer z Čachtíc, Slovenka z Modrého Kameňa nebo čičer (Pezinok). U odrůd, které neměly jméno, jsme zvolili zpravidla pojmenování podle místa jejich původu či sběru (např. Velké Kostolany nebo Kaplná). Odrůdám, které byly při získání již pojmenovány či označeny, jsou pak ponechána původní jména nebo označení (např. 495, cícer bošácký).

Tabulka přináší odrůdy v přehledu, vždy s uvedením jejich názvu, kódu, pod nímž jsou v Gengelu vedeny, rokem získání, jejich kulturně-historickou neboli patrimoniální hodnotou, a případnými dalšími údaji o původu, vzhledu, vlastnostech či využití. (pd)

PATRIMONIUM – Toto slovo, pocházející z latinského *pater*=otec, a tedy *patrimonium*=dědictví po otci, jsme zvolili jako stručné jednoslovné a souhrnné označení pro odrůdy staré, krajové, místní, rodinné a podobné (či k nim používané obdobné pojmy jako odrůdy původní, historické apod.) Patrimonium chápeme jako širší pojem zahrnující kulturní a historické dědictví, odkaz předchozích generací rolníků, zemědělců, zahradníků a všech dalších, kteří pracovali s rostlinami a půdou a vytvořili bohatství a krásu, které jsou v dosud přeživších odrůdách skryty. Zároveň v sobě nesou tyto odrůdy mnohdy jedinečné a neopakovatelné znaky a vlastnosti, dědičné založení, které můžeme na našich zahradách a polích společně užívat, chránit a uchovat pro budoucnost.

▼ Název odrůdy	▼ Kód	▼ Rok zařazení do geng. sbírky	▼ Patrimonium	▼ Popis, poznámky
495	▼ LAT011	▼ 1997	▼ Patrimonium	Krajový sběr hrachoru ze Slovenska, z oblasti Bílých Karpat – obec Sobotiště, pocházející z roku 1974. Získáno z Institutu fuer Pflanzengenetik und Kulturpflanzenforschung (IPK) v německém Gaterslebenu. Číslo 495 je označení ve sbírce IPK: LAT495.
				
<i>Semen o hrachoru 495.</i>				
cícer bošácký	▼ LAT017	▼ 2018	▼ Patrimonium	Odrůda udržovaná ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Zde je pěstována v tzv. Vzorkovně, kde jsou ukázky původních plodin. Semeno se skvrnami kolem pupku.
				
				
<i>Kvetoucí cícer bošácký vyvážaný k ostrévece.</i>				<i>FOTO – P. Kissling</i>

▼ Název odrůdy	▼ Kód	▼ Rok zařazení do geng. sbírky	▼ Patrimonium	▼ Popis, poznámky
cícer z Čachtíc	▼ LAT015	▼ 2016	▼ Patrimonium	 Krajová odrůda ze západního Slovenska. Získaná od čtenáře časopisu Doma v záhrade, který o ní uvedl: „posielam Vám cícer z Čachtíc, kde sa pestuje, čo ja viem, už vyše sto rokov, preto našu obec volajú „cíceráci“. Mám už 62 rokov a už moja stará mama ako dieťa si pamätala, že ho pestovali. Ešte teraz v obci je niekoľko pestovateľov tejto odrody. Recept na cícerovú kašu: Večer namočíme asi 0,5 kg cíceru, na druhý deň dáme variť spolu s údeným mäsom. Mäkké mäso pokrájame na plátky, cícer scedíme a pomelieme, na mätko uvarené zemiaky (3–4) rozmiagame na kašu, zmiešame s cícerom a trochu masť (masla). Dochutíme soľou, korením, trochu majoránky a pretlačeným cesnakom podľa chuti. Podávať s kyselou uhorkou. Namiesto mäsa môžete opieť špekačku, salámu. Uhorku nahradiť opečenou cibuľkou. Kaša sa dá jesť aj natretá na chlieb a posypať opraženou cibuľkou. Dobrú chuť.“ ← Ukážka z dopisu dárce odrůdy cícer z Čachtíc s receptem na hrachorovú kašu.
cícer z Hlohovca	▼ LAT013	▼ 2016	▼ Patrimonium	 Odrůda pocházející od čtenářky časopisu Doma v záhrade. Ta napsala: „V Novohrade, vo Veľkom Krtíši moja mamka pestovala cícer a bagovcu (slovenec). Žiaľ už mamka nežije, semenka sa stratili, ale cícer pestoval náš sused tu v Hlohovci. Zostalo mu len pár semien, tak Vám ich posielam. Názov Vám asi neseďí, ale tak sme tento druh volali“. ← Zaslaná semena cíceru z Hlohovca.
číčer (Pezinok)	▼ LAT018	▼ 2021	▼ Patrimonium	 Rodinná odrůda z jižního Slovenska od čtenářky časopisu Doma v záhrade. O hrachoru napsala: „Hrachor siaty /číčer/. Pestujem ho od roku 1960. Dostala som ho od mojej babky zo Slovenského komlóša v roku 1960 a ona ho nazývala „číčer“. Tento názov sme si aj my osvojili v Pezinku. V nezreлом stave chutí ako hrášok, dozretý používam na polievku – ako fazuľová.“ Slovenský Komlós je v Maďarsku, žije zde slovenská menšina. ← Bílomodrý květ odrůdy číčer (Pezinok), na květu vlevo malý černý brouček.
Jelínek	▼ LAT006	▼ 1997(?)		 Odrůda získaná od soukromého dárce ze Šumperka. ← Násada lusků Jelínek.

▼ Název odrůdy	▼ Kód	▼ Rok zařazení do geng. sbírky	▼ Patrimonium	▼ Popis, poznámky
Kaplná	▼ LAT004	▼ 2001	▼ Patrimonium	Podle údajů dárkyně stará krajová odrůda pěstovaná v obci Kaplná tetou jejího manžela. Semeno, některé s malou kresbou kolem pupku, některé bez. Vyžaduje při pěstování oporu. ← Nižší porost odrůdy Kaplná v květu na provázkové opoře.
Od Myjavy	▼ LAT003	▼ 2008	▼ Patrimonium	Hrachor se semeny přibližně střední velikosti, některá semena s hnědou kresbou u pupku, některá bez. Z dopisu dárkyně: „poslala mi to nevesta, zohnala to od jednej pani od Myjavy na Záhorí. Je to na Západnom Slovensku... Tam je dosť úrodný kraj...nevesta hovorila, že sa cícer sadi ako fazuľa. Potrebuje oporu (nejaké palice, alebo špagát). To jej hovorila ta pani... Nevesta zahradku nemá.“ ← Květy odrůdy Od Myjavy
Slovácko	▼ LAT005	▼ 1995	▼ Patrimonium	Pravděpodobně krajová odrůda z Východní Moravy, ze Slovácka. Dárce ho původně získal prostřednictvím inzerátu v časopise Zahrádkář a to zhruba kolem roku 1987. ← Záhonek hrachoru Slovácko.
Slovenka z Modrého Kameňa	▼ LAT016	▼ 2016	▼ Patrim.	Světlé semeno, ploché, semena ne zcela vyvinutá jsou spíše lehce nazelenalá. Dárkyně o odrůdě uvedla: „Túto strukovinu u nás voláme „slovenka“. Dal mi ju kolega z Modrého Kameňa asi pred 20–25 rokmi. Nemám vždy dobrú úrodu, lebo keď je mokrejší rok ... zhni-je.“ Od soukromé dárkyně, čtenářky časopisu Doma v záhrade. ← Osivo odrůdy Slovenka z Modrého Kameňa.

▼ Název odrůdy	▼ Kód	▼ Rok zařazení do geng. sbírky	▼ Patrimonium	▼ Popis, poznámky
Slovienka z Hontu	▼ LAT002	▼ 2014	▼ Patrimonium	 Odrůda dárkyní získána na slavnostech Tradičná chuť Hontu na Slovensku v roce 2010 pod označením Slovenka. ← <i>Osivo Slovienky z Hontu.</i>
slovinec	▼ LAT001	▼ 2002	▼ Patrimonium	 Rodinná odrůda pocházející z Budmeric u Bratislavy, kde se pěstuje odedávna („<i>dávnejšie ako v 19. storočí</i>“). Semeno kolem pupku s kresbou či skvrnkami. Tradiční výsev na jihu je brzo na jaře, sít jako hrách. Recept na hrachorovou kaši: Přes noc namočený hrachor uvařit, přecedit, přepasírovat přes síto, možno osolit, pokapat slunečnicovým olejem, ochutit rozetřeným česnekem, možno i kmínem. Podle potřeby lze rozředit hrachorovým vývarem (nebo sojovým mlékem), pomíchat, posypat opraženou cibulkou. Odrůda se konzumuje i nezralá za zelena (podobně jako zahradní hrášek). ← <i>Zelené lusky odrůdy slovinec.</i>
Tábor	▼ LAT012	▼ 1997 nebo dříve		 Odrůda pocházející z Botanické zahrady v Táboře. ← <i>Osivo odrůdy Tábor.</i>
Vápenice	▼ LAT008	▼ 2008	▼ Patrimonium	 Krajový sběr hrachoru z jihovýchodní Moravy. Původní rok sběru 1988. ← <i>Rostlina hrachoru Vápenice pod provázkovou oporou.</i>
Velké Kostolany	▼ LAT008	▼ 2008	▼ Patrimonium	 Krajový sběr hrachoru z roku 1985. ← <i>Květ Velké Kostolany.</i>

MOZAIKA PĚSTITELSKÝCH ZKUŠENOSTÍ

Jako ukázkou různých přístupů možného pěstování hrachoru setého přinášíme několik popisů. Přesněji tři pěstitelské zprávy od drobnopěstitelů, u kterých roste nebo roste hrachor na zahradě, a jednu ukázkou ze starší zemědělské knihy věnované luskovinám, která popisuje někdejší velkovýrobní způsob pěstování.

z neho polievku a kašu, ako je uvedený v popise u vás (pozn. redakce: myšlen popis odrůdy slovinec na internetové stránce gengel.cz). V Budmericiach sa hra-

U drobnopěstitelských metod s různými krajovými odrůdami je to v první řadě popis pěstování od paní M. Lehké ze Slovenska. Paní Lehká dlouhodobě udržuje svoji rodinnou odrůdu hrachoru nazvanou slovinec. Tato původně krajová odrůda pochází z nížinného jihu Slovenska, ale daří se jí nyní i na novém místě v horském prostředí. Následují dvě pěstitelské zprávy od dobrovolníků z Čech, kteří se na jaře v roce 2021 přihlásili jako množitelé hrachoru podle výzvy ve Zpravodaji (viz článek Hledáme dobrovolníky na množení hrachoru setého č. 2/2021). Pan P. Kissling pěstoval sortu cicer bošácký v Pošumaví, paní Z. Hornychová pak cicer z Čachtíc nedaleko u Volyně. V obou případech byli dobrovolníci, ačkoliv oba pěstovali hrachor poprvé v životě, úspěšně a podařilo se jim dané odrůdy namnožit. Opět šlo o pěstování v podmínkách vyšší nadmořské výšky, což potvrzuje, že i tam můžeme být s hrachorem úspěšní.

Na závěr přinášíme výňatek z knihy Luskoviny z roku 1956, který uvádí podrobnosti pro velkovýrobu, a to včetně technických údajů – výsevu na hektar nebo výnosů na území někdejšího Sovětského svazu (kniha vyšla v období socialismu, kdy bylo zaměřeno na sovětské zkušenosti obvyklé). Jako srovnání i zdroj poznatků o hrachoru je i tento popis, byť určený pro větší a velké zemědělce, cenný a zajímavý.

Květ odrůdy slovinec.

Slovinc V Dubákové dorastá niekedy až do 1,5 m

„...ja sadím hrachor v apríli. Bývam v chladnejšom horskom prostredí, 770 m n. m. Ale v Budmericiach, odkiaľ pochádza, sa sadi už koncom marca. Nedávam kompost, ani maštalný hnoj. Ten tam bol pred rokom, lepšie pred dvoma. Do riadkoch hlbokých ako na hrach dávam po 2 semená v spone asi 20–25 cm. Riadky sú vzdialené asi 30 cm. Zo začiatku plejem nežiadúce rastliny. (V Budmericiach sa hovorí zelyny.) Aj okopávam, nie veľa. Máme piesčito-hlinitú pôdu. Keď trochu podrastie, dávam rozvetvené konáriky. Dorastá niekedy až do 1,5 m. Počas rastu už plejem menej často. Má rád suchšie počasie, preto polievam málo. Stalo sa mi, že keď dozrieval a veľa pršovalo, hoci mal oporu, časť úrody zhnila. Oberám ručne. Niekedy vytrhám celé vňate a zavesím dosušiť. Potom oberiem struky a vylúskam semená. Sám sa neotvára. Semená pred uskladnením ešte vysušim. Častejšie odtrhávam struky postupne, na hriadke. Uskladňujem ho v komore v sklenených pohároch. Robím

choru hovorí cicer. My sme ho jedávali aj nedozretý, zelený. Nedávno som sa dozvedela, že sa má konzumovať iba varený. V surovom stave obsahuje neurotoxín.“

Mária Lehká

Cícer bošácký Na ostrévkách v Záblatí

„Lathyrus sativus LAT017 cícer bošácky A5XU od Gengelu

První zkušenost s tímto druhem: 23.4.2021 v Záblatí vyseto všech 62 semen do 8 kruhů. Vzešlo více než 9/10 zasetych semen. Rostliny byly vázané k „ostrévkám“ (větev s postranním obrostem malých větviček – pozn. redakce), protože druh roste i metr vysoko a není ovíjivý, ale má jen úponky a chová se jako hrách, ne jako fazol. Pokud nemá ležet na zemi, pak potřebuje mít podporu. A to buď mezikulturou pevných obilnin, nebo zapíchnutím chvojí (suché rozvětvené větve) jako u hrachu, nebo na malé zahrádce tímto náročným systémem ostrévek.

Pro malou kulturu lze tento pracný systém doporučit, protože poskytuje dobrý přehled o rostlinách a umožňuje průběžné sbírání zralých lusků, stejně jako u proucího fazolu. A to není určité od věci, neboť část zralých lusků se otevírá a vysemeňuje se spontánně (viz fotka)! Ve velkém se hrachor asi pěstuje jako čočka a to bez ohledu na určité ztráty.

Zrající lusky slovince.

K ostrévcu vyvázaná skupina rostlin cíceru bošáckého.

Lusky zrály postupně během srpna. V lusku byla 1–3 semena, průměrně asi 2,5. Rostl bez hnojení, s několika málo zalitími v jednom suchém období. Přinesl nakonec výnos, který byl 27,14krát větší, než bylo množství vysetých semen. A protože rok 2021 byl u nás velmi dobrým rokem na luštěniny, porovnali jsme – amatérsky – jeho výnos s výnosem

Keříčkový fazol „Kafe“ jako luštěnina – 23,3 x

Hrách 'Zelený Nízký' – 34,5 x

Jinými slovy, hrachor nesmí být podceňován ohledně výnosu! Takové porovnání výnosu by stálo za opakování metodičtější a snad existují tabulky standardních výnosů... Navíc – jak zmiňuje už Hegi jako klad tohoto druhu – nebyl vůbec

Vzešlé rostliny cíceru bošáckého v kruhovém setí v Záblatí.

dalších luštěnin. Měli jsme za to, poněkud předsudečně, že tento opomenutý, útlý hrachor s drobnými lusky a semeny bude mít výnos menší.

Porovnání s výnosy jiných luštěnin, které se nám letos zdály velmi plodné, na záhonych je však následující:

Bob „Velký z Blatničky“ – přinesl výnos 17,5krát větší, než byl počet vysetých semen.

napadený brouky zrnokazy. Zatímco hrach Zelený nízký, nádherný porost hned vedle, byl nakonec obsazen stovkami brouků, natolik, že ho ani nemáme chuť jíst, když jedno zrna z pěti je brouky „obydleno“!

Pascal Kissling, 28.9.2021

Cícer z Čachtíc

U Volyně vyrostl jen tak na fólii

„...se mu tady líbilo, nic ho nesežralo. Nakonec, abych se přiznala, jsem mu nestihla udělat ani tu provázkovou oporu, ač jsem tam měla připravené klacíky, tak si tu vyrostl jen tak na fólii – mám místo mulčovačky silážní igelit a skvěle to funguje.

Nevím, jestli ten rozdíl barev (pozn. redakce zaslané osivo byla směs barevně rozdílných semen) není dán zralostí při sběru. Ona část vyzrála dřív, i na stejných rostlinách, a když jsem dělala druhý sběr, tak jsem brala z lusků, které mi k tomu už přišly, jinak by to shnilo, bylo moc mokro. Ale některé se mi pak jevily nedoproschlé, no a tam byla ta zelenější semena. Ale zas mi přišly, že vyvinutá jsou hezky, tak jsem je dosušila volně v kuchyni, když se jedná o takovou genofondovou raritu. Nakonec je to opravdu famózní úspěch, protože jich, potvor, vzešlo docela málo, až jsem měla strach, že jsem jim vyprávěla špatnou pohádku... Do našich podmínek je to celkem pozdní plodina, stihl to „s chlupelem“. I když na to léto, co bylo, se na něj těžko zlobit...“

Zuzana Hornychová

AGROTECHNIKA PĚSTOVÁNÍ HRACHORU SETÉHO

Nároky na podnebí, půdu a předplodinu

Hrachor žádá teplejší polohy, jarní mrazíky však dobře snáší. Klíčí při 2–3 °C, mrazem je poškozován při –6 °C a odumírá při –8 °C.

Také na půdu nemá velké nároky. Nejlépe se mu daří na půdách vápnem zásobených, středně těžkých a nezamokřených, ale dá se pěstovat jak na

Celkový pohled na hrachorový záhon s ostrévkami v Záblatí.

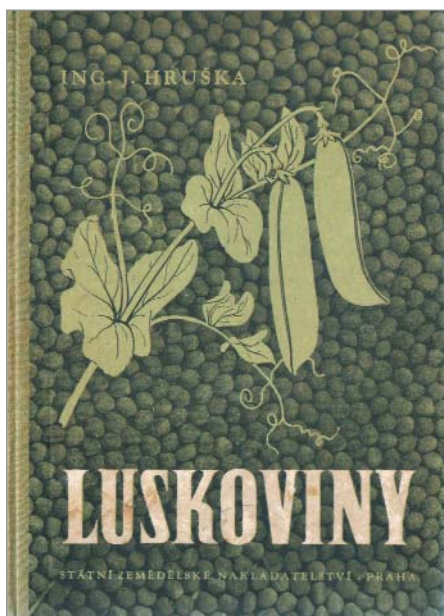

Praskající lusky cíceru bošáckého v Záblatí.

půdách písčitých, tak i velmi těžkých (Indie), na nichž by se jiná plodina sotva dařila. Roste dobře i na slancovitých kaštanových půdách. Černozemní půdy jsou pro hrachor velmi vhodné, avšak půdy zamokřené a s vysokým stavem spodní vody hrachor nesnáší. Pěstuje se většinou po obilninách a je znamenitou předplodinou jiným plodinám.

Příprava půdy a hnojení

Půda se pod hrachor připravuje a hnojí stejně jako pod hrách. Po podmítce strniště předplodiny se provádí orba na zimu a z jara se půda usmykuje a uvláčí. Hlubší kypření se před setbou nedoporučuje, a to pro značné ztráty vláhy, které by mohly nastat tím spíše, že jde o suché, teplé oblasti.

Obálka knihy Luskoviny z roku 1956. Kniha popisuje, mimo jiné, také pěstování hrachoru.

Ošetřování

Kornatí-li půda po zasetí, rozruší se škraloup branami. Hrachor se poměrně rychle vyvinuje, brzy kryje půdu, a tak potlačuje plevel. Protože stonky hrachoru dobře stojí, mohou se porosty seté do širších řádkových vzdáleností dobře plečkovat planetkami anebo víceradličnými plečkami. V řádcích se hrachor plečkuje ručně; pletím se odstraňují z porostu hrachoru všechny jiné luskoviny, zejména však všechny vikve.

Sklizeň

Hrachor dozrává dosti stejnoměrně a lusky málo pukají. Proto se může sklízet později a tím se získá vařivější zrna. Kosí se, když již většina lusků zežloutla. Strojní sklizeň hrachoru usnadňuje jeho poměrně malá poléhavost, ještě více však osov s pšenicí a ovsem ve směskách. Nejmenší ztráty výpadem zrn při sklizni jsou při ručním kosení. Suší se a sklízí podobně jako hrách.

Sklizené osivo bobu Velký z Blatničky a hrachoru cícer bošácký.

Setí

Hrachor žádá raný výsev, neboť je odolný vůči jarním mrazíkům a klíčí za nízké teploty. Vysévá se od poloviny března do poloviny června (pozdní výsevy červnové se provádějí již po ranně sklizených předplodinách), přitom však rané setí dává vždy největší sklizně. Vysévá se do řádků vzdálených 20 až 30 cm (nejlépe 25 cm) do hloubky 4 až 6 cm (na lehčích půdách nejvýše 8 cm). Podle velikosti zrna potřebujeme na 1 ha 125 až 180 kg osiva. Na semeno se může velmi dobře pěstovat ve směsce s jarní pšenicí anebo s ovsem (na 1 ha se přidává k normálnímu výsevnímu množství pšenice nebo ovsa až 40 kg osiva hrachoru).

Ve směsích vysévaných na zelené krmení bývá poměr semen hrachoru a ovsa 1,5 : 1 anebo 2 : 1, u čiroku a moharu bývá hrachor zastoupen ve směsi 3 díly na 1 díl čiroku nebo moharu.

Výnosy a skladování

Průměrně se sklízí 20 až 30 q zrna a 35 až 65 q slámy z 1 ha. Záznamy Vše-svazového ústavu pro pěstování rostlin ukazují, jakých sklizní bylo dosaženo za příznivých podmínek v těchto oblastech: Rostovské 32 q z 1 ha, v Kujbyševské dokonce 41 q z 1 ha (r. 1941). V suchých oblastech Tatarské ASSR, když hrách za stejných podmínek úplně vyhnul, dal hrachor sklizeň po 1 ha ještě 10 až 12 q. Tak velice je suchovzdorný.

Semeno hrachoru setého se skladuje a ošetřuje stejným způsobem jako semeno hrachu.

Hruška Jaroslav: Luskoviny. Státní zemědělské nakladatelství, Praha, 1956

Vybral a upravil pd

FOTO – odrůda slovinec archiv Gengelu

FOTO – cícer bošácký Pascal Kissling

Doporučení k osivaření krajových a rodinných odrůd hrachoru

Pěstování hrachoru není obtížné, jde celkově o nenáročný druh. Protože krajové odrůdy pocházejí z jižnějších oblastí, jako je jihovýchodní Morava a jižní a střední Slovensko, vybíráme pro hrachor vždy místa teplá a slunečná. Půda může být střední či lehčí. Dobrých sklizní je dosahováno zejména za sušších a teplejších let. Vhodné jsou nižší polohy, úspěšné však může být i pěstování v polohách vyšších.

Doba setí

V gengelských podmínkách sejeme hrachor obvykle v druhé půli dubna, nebo v první půli května, podle průběhu počasí a podmínek. Je o něco teplomilnější než hrách, ale snese zpočátku chladnější

počasí než fazole. Vzešlým rostlinám dokonce slabý mrazík, který by fazole spálil, nevadí.

I když literatura uvádí, že časně setí dává nejlepší výsledky, může být příliš časný výsev ne zcela vhodný, a to z toho důvodu, že při chladném počasí je vývoj hrachorových rostlin velmi pomalý. Sice vzejdou, ale pak „sedí“ a rostou jen velmi pomalu, zatímco plevel oproti nim roste výrazně rychleji a může je až potlačit. Časně výsevy lze použít zejména v teplých, jižních oblastech a pak počítáme s pečlivým pletím.

Půda, hustota setí, hnojení

Hrachor je vcelku dosti přizpůsobivý pokud jde o půdu, půda může být střední, hlinitá nebo i lehčí, písčitá, a i na těžších půdách roste dobře. Místo k pěstování volíme vždy na plném slunci, dobře osvětlené.

Sejeme do označených řádků vzdálených 30 cm od sebe, v řádku stačí řidší setí, jednotlivá semena asi 10–15 cm od sebe. Je také možný výsev do hnízd po 2–4 semenech ve vzdálenosti hnízd asi 20–30 cm. Hloubka setí je asi 3–6 cm.

Pěstování v malém na domácí zahrádce, záhonek obepnut dokola provázky, odrůda 495.

Volíme půdu ve staré síle, tedy po organicky hnojené předplodině nebo klidně umísťujeme do třetí trati, přímo nehnojíme. Je na živiny celkově nenáročný. Jako motýlokvětá rostlina poutá vzdušný dusík pomocí hlízkových bakterií.

Ošetřování

Po vzejití pečlivě okopáváme a plejeme. Zpočátku roste hrachor, jak již uvedeno, poměrně pomalu, proto je třeba opakovaně plevel odstraňovat, aby ho nezadusil. Okopávkou narušíme také případný půdní škraloup, který brání přístupu vzduchu do půdy. Po zapojení porostu již zakryje půdu sám a plevel dobře potlačuje. U řídkých

Záhon s vysoko nataženými provázky (ve vrstvách), které poslouží jako opora, odrůda Vápenice. Patrně je řidší setí do hnízd.

Mladá hrachorová rostlina stojící ještě vzpřímeně, odrůda Tábor.

Odrůda Slovácko, pohled na kvetoucí záhonek v gengelském množení počátkem července.

Překrytí záhonu bílou netkanou textilií jako ochrana před opylením, pod zakrytím krajová odrůda 495.

a mezerovitých porostů ale musíme pletí někdy opakovat i později a plevelné rostliny vytrhávat jednotlivě.

Lodyha je poléhavá, s úponky. Stejně jako vysoký hrách potřebuje tedy hrachor oporu, které se úponky zachycuje. Pozor, neovíví se jako tyčkové fazole, ale jen se zachytává úponky, obdobně jako hrách. V gengelských podmínkách používáme jako oporu např. vodorovně natažené provázky na tyčkách, umístěných v rozích záhonu. Umísťujeme je ve vrstvách asi po 20-25 cm, přičemž první vrstva provázek je již dosti nízko nad zemí, aby se jí mladé rostlinky mohly záhy chytit. Lze použít i větve a větvičky s postranním obrostem a případně i ty ovázat kolem provázkem. Dají se zkusit také jiné druhy opory podle

daných podmínek a obvyklých zvyklostí.

Například to může být pěstování u plotu, kterého se rostliny zachytí úponky, nebo mu samostatný kus pletiva upevněný na tyčkách dáme na záhon.

Oporu přidáme po okopávce, kdy je půda čistá a odplevelená a dřívě, než rostlina začne poléhat (zpočátku stojí mladé rostliny

ještě vzpřímeně). Podle odrůdy, průběhu počasí a podmínek pěstování, dorůstá hrachor až do výše asi 1–1,5 m. Zálivku nevyžaduje, za vlhkých let bývají rostliny vyšší a bujnější než za suchých, mohou však být zasaženy hnilobou. V suchých oblastech mohou případně nízké odrůdy růst i bez opory.

Chorobami ani škůdci, jimiž jsou napadány jiné luskoviny, hrachor netrpí. V běžných podmínkách mohou, zejména za vlhka a na malých rostlinách, škodit slimáci. V polních podmínkách pak později srnky nebo zajíci, kteří rostliny ožirají a spásají. Poškození někdy působí také hlodavci, kteří buď podežerou celé rostliny nebo posléze vyžirají z lusků vyvinutá semena.

Udržení čistoty odrůdy

Hrachor setý, i když je převážně samo-sprašný, pěstujeme při osivaření jako cizosprašnou plodinu. Tedy jednotlivé odrůdy je třeba vzájemně oddělit, aby nedošlo k vzájemnému opylení. Květy hrachoru totiž navštěvují poměrně často včely samotářky, včely medonosné i čmeláci (viz obrázky opylovačů u článku HRACHOR – zapomenutá luskovina jihovýchodní Moravy a Slovenska), kteří mohou přenést pyl mezi odrůdami. V literatuře se udává, že květy obsahují nektar, který opylovače láká (včely zprostředkují však opylení pylem z jiných květů pouze tehdy, když si sednou doprostřed květu, nikoli však, pokud sají nektar otvorem vpravo od člunku).

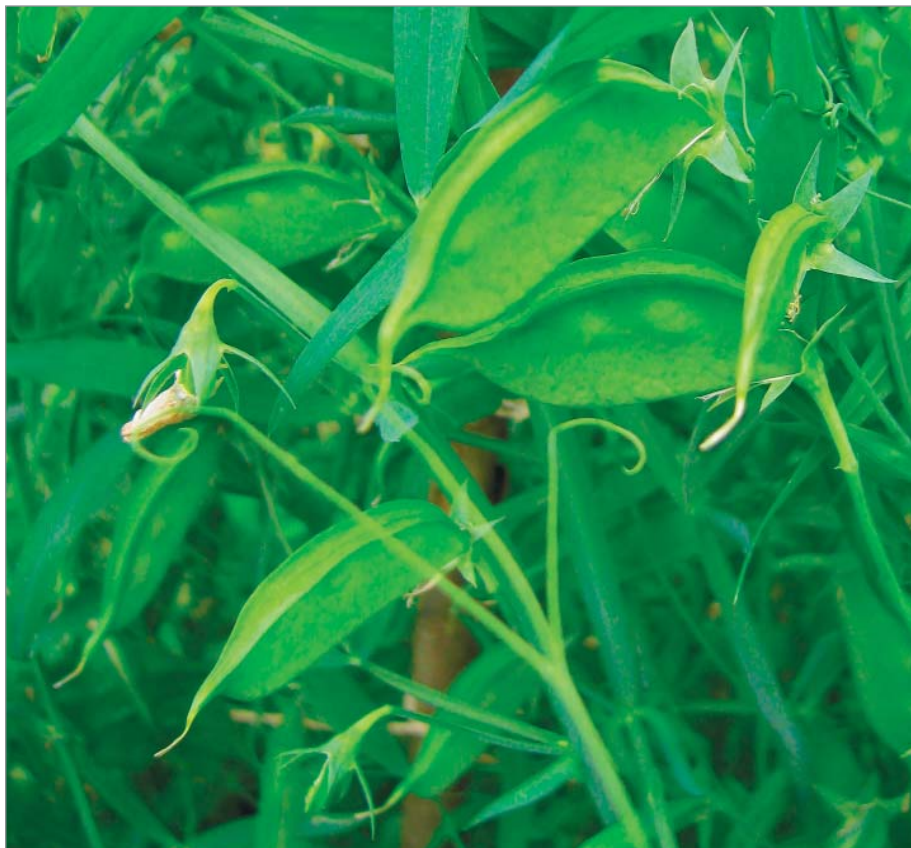

Násada zelených lusků na rostlinách u odrůdy Jelínek.

V malopěstování, kdy máme jen malé záhonky a mezi odrůdami jsou přirozené překážky, jako porosty stromů a keřů, stavby a opylovači mají v okolí bohatou nabídku jiných kvetoucích rostlin, lze vysadit se vzdáleností odrůd asi 100-150 m, případně i méně. Tam, kde není možnost dodržet tuto tzv. prostorovou izolaci lze zkusit semenařit více hrachorových odrůd v tzv. technické izolaci. Při ní překryjeme porost na záhonu například netkanou bílou textilií a tak zabráníme opylovačům v přístupu ke květům. Textilií dáme na záhon ještě před rozkvetením rostlin a u země zatížíme a přihmeme půdou, aby nedošlo k jejímu odfouknutí při silnějším větru. Hrachor nevyžaduje k opylení přítomnost hmyzu a k nasazení semen v luscích dojde i bez hmyzí návštěvy na květech.

Sklizeň, výmlat

Na semeno sklízíme, když rostliny a lusky žloutnou a schnou, semeno uvnitř lusku je plně vyvinuté a suché nebo schnoucí. Lusk je plochý a obsahuje méně semen než hrách, obvykle 2–4. Lusky lze

Pohled na zelené lusky odrůdy čičer (Pezinok).

Různě světlá až zelená semena u sklizně odrůdy cícer z Čachtíc. Rozdílná barva semen je způsobena pravděpodobně nestejnou zralostí lusků v době sběru.

nechat na rostlině dobře vyzrát, téměř do sucha.

Sklízíme buď probírkou, opatrným otrháváním jednotlivých suchých lusků, pak při otrhávání přidržíme rostlinu pod luskem, abychom ji nevytrhli celou, podobně jako u hrachu. Nebo necháme uzrát celý záhon a pak požneme či vytrháme celé rostliny. Svážeme je pak do menších snopků, snopky zavěsíme pod střechu do

průvanu, a necháme dojít a dobře vyschnout.

Suchý hrachor loupeme prsty nebo vymlátime či vyšlapeme celé snopky na plachtě. Při dosušování otrhaných lusků doma v teple tyto samovolně praskají (a přitom šustí, jako by v nich byly myši!) a semeno z nich vyskakuje ven. Pokud mlátíme celé rostliny, obsahuje získaný výmlat kromě semen velké množství úlomků listů, stonků apod. Tedy ho nejprve vyčistíme na sítích a ze získaných semen vyfoukneme nečistoty.

Čisté osivo podle potřeby ještě dosušíme doma uměle při teplotě do cca 35 °C v tenké vrstvě. Při dosušování občas

semena prohrábneme, čímž dosušování urychlíme. Pro uložení popíšeme názvem druhu, odrůdy a rokem sklizně, např. Hrachor setý, Slovácko, 2022. Ukládáme v nádobách nebo sáčcích, které chrání před zvlhnutím (např. plastové sáčky s tzv. uzávěrem, těsnící šroubovací sklenice apod.) v suchu, chladu a temnu.

Petr Dostálek

FOTO – autor a archiv Gengelu

Samovolně prasklé lusky při dosušování doma v teple a suchu, cícer z Čachtíc.

Odrůda Jelínek, schnoucí, hnědé lusky. Zda už můžeme sklízet na osivo, ať již otrháváním lusků nebo požnutím celého záhonu.

Vymláčená odrůda Tábor před čistěním. Kromě semen obsahuje výmlat početné zbytky lusků, stonků i listů apod.

ZPRAVODAJ biodiverzity a uchování starých odrůd, ročník 5, číslo 3/2022. Číslo vyšlo v červnu 2022. Zpravodaj vydává v elektronické podobě (pdf) Gengel, o. p. s., Veselka 52, 374 01 Trhové Sviny, www.gengel.cz. Odpovědný redaktor Ing. Petr Dostálek. Distribuci, předplatitelský servis, sazbu zprostředkovává vhpres Hradec Králové, 608 476 828. Objednávky směřujte na vhpres1@seznam.cz. **Předplatné na rok 2022 činí 200 Kč** (šest čísel), úhradu můžete zaslat na účet 2319256023/0800 s uvedením e-mailové adresy v poznámce. Distribuce ZPRAVODAJE předplatitelům prostřednictvím e-mailu.

Hrachor aj cicer patria k pozostatkom pôvodných plodín a ich pestovanie rýchlo mizne. Oba tieto druhy strukovín sú teplomilné a dobre znášajú suché podmienky. Cicer ich dokonca priam vyzaduje.

Hračor je vyššieho vzrastu a potrebuje zvyčajne pri pestovaní oporu. Má ploché hrnaté semeno sekerovitého tvaru. Cicer je nižší, oporu nevyžaduje, má semeno zhruba guľovité, zboku pripomína baraniu hlavu s rohami.

Ľudové mená sa prehlňajú
Hrachoš sa označuje ľudovými krajoými názvami číer, číer, číer a podobne, ale aj slovenka, slovenka, slovenec a pod. Pre číer sa používajú ľudové pomenovania bagovce, bagovka i slovenka a podobne. Zhodné či podobné ľudové názvy môžu niekedy viesť k záмене. Jednotlivé odrody hrachora a číera sú na obrazovej mape situované do miest, kde sa pestujú či odkiaľ boli vované do verejnej génovej zbierky starých plodín organizácie geneg, o.p.s. Viacero odrôd zasli ochotní čítareli časopisu Doma v záhrade. Pomenovanie odrôd na mape vychádza iba priamo z ľudových názvov, ktorými ich označili darcovia, niekedy s doplnením miesta pôvodu, alebo boli pomenované podľa miesta pestovania či zberu.

Sú tu aj odrody po babičke

Obrazová mapa prináša súbor krajových, rodniných a ďalších odrod hrachora slatého (*Lathyrus sativus*) a ciceru barantného (*Cicer arvense*) na Slovensku a na Morave. Krajové odrody sa udržiavajú v oblastiach svojho pestovania po dlhé roky a sú dobre prispôbené miestnym podmienkam. Rodinné odrody, ktoré vzišli z krajových, sa odovzdávajú z pokolenia na pokolenie. Často sú to odrody „po babičke“.

Hrachor aj cicer slúžili tradične na prípravu výdatných strukovinových polievok.

Za zaslané odrody hrachora a ciera čitateľom časopisu Doma v záhrade ďakujeme.

[illegible]

Návrh mapy: Petr Dostál
Fotografie odrůd:

Fotografie odrůd:

**Vyšlo ako súčasť mesačníka
Doma v záhrade, apríl 2022**

Vyšlo též jako součást Zpravodaje biodiverzity a uchování starých odrůd
a Bio – pro trvale udržitelný život, číslo 3/2022
© Genrel, o.p.s.

Doma v záhradě